

KAPITTEL 1

Sosiologi, samfunn og fengsler

Ingrid Rindal Lundeberg¹ og Johan Fredrik Rye²

¹Uni Research Rokkansenteret; ²Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: In this chapter, we present the book's contribution to the sociology of prisons and identify four themes the analysis addresses. First, many of the chapters highlight the significance of different forms of social inequality in prison and show how some groups of prisoners have different – and tougher – experiences of incarceration than do others. Second, the chapters shed light on how the prison is inseparable from the modern welfare state, especially through the emergence of «exceptional» prisons and new forms of punishment. A third theme is everyday life in penal institutions, where the authors analyse how prisoners experience stigmatization, infringement and institutionalization. A final theme is the prison as an arena for the exercise of many forms of power. In addition, this introduction gives an overview of the chapters of the book, their theoretical and methodological approaches, and presents the book's starting point as a collective learning project.

Keywords: prison, sociology, punishment, Trondheim

Sammendrag: I dette innledende kapitlet presenterer vi bokas bidrag og identifiserer fire fengselssosiologiske temaer som bokas kapitler spesielt behandler. For det første aktualiserer flere av kapitlene den betydningen ulike former for sosial ulikhet har i fengslet, og viser hvordan noen fangegrupper har andre – og hardere – soningserfaringer enn andre. Videre belyser kapitlene hvordan fengslet er uløselig knyttet til den moderne velferdsstaten og nye straffeformer. Et tredje tema er straffeanstaltenes hverdagsliv, der forfatterne analyserer hvordan fangene opplever stigma, krenkelsesprosesser og institusjonalisering. Et siste tema er fengslet som arena for maktens mange forskjellige former. Kapitlet gir også en overordnet oversikt over bidragene, inkludert deres teoretiske og metodiske vinklinger, og presenterer bokas utgangspunkt som et kollektivt læringsprosjekt.

Nøkkelord: fengsel, sosiologi, straff, Trondheim

Sitering av denne artikkelen: Lundeberg, I.R. & Rye, J.F. (2018). Sosiologi, samfunn og fengsler. I J.F. Rye & I.R. Lundeberg (red), *Fengslende sosiologi. Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler* (Kap 1, s. 11–32). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.41.ch1>
Lisens: CC BY-NC 4.0

«The degree of civilization in a society can be judged by entering its prisons.»
Fjodor Dostojevskij, *The House of the Dead* (1862)

1. Makt, straff og identitet

For den sosiologiske disiplinen har fengslet – og straffens institusjoner mer allment – alltid vært et attraktivt studieobjekt. I fengslet demonstreres flere av den sosiale virkelighetens grunnleggende begreper så klart og tydelig som få andre steder i det moderne samfunnet. Sosiale avvik og stigma, utstøting og integrering, kontroll og disiplin, makt og ulikhet er alle eksempler på sosiologiske nøkkelbegreper som krystalliseres i fengslets hverdagsliv. I dette innledningskapitlet diskuterer vi fire sentrale sosiologiske problemstillinger som bokas kapitler spesielt forholder seg til, og setter disse inn i den fengsels-sosiologiske fagtradisjonen. De fire temaene er a) sosial ulikhet, b) velferdsstat og eksepsjonalisme, c) hverdagsliv i fengsel og d) maktens former. Avslutningsvis gis en overordnet oversikt over kapitlene, inkludert deres teoretiske og metodiske vinkling, og vi presenterer bokas utgangspunkt som et kollektivt læringsprosjekt.

2. Sosial ulikhet i straffeinstitusjonene

Et utgangspunkt for å forklare kriminalitetsutviklingen og straffemetoder i et samfunn er å se nærmere på kulturelle og sosioøkonomiske forhold. Samfunn med store forskjeller straffer oftere og hardere, mens samfunn med vekt på rehabilitering og behandling i straffegjennomføringen har færre fanger. Kriminalitet og straff speiler også på andre måter hvordan samfunnet er organisert, og hvordan dets ressurser er fordelt. Forskning på ulikhet og levekår gir oss et viktig bidrag til å besvare hvem fanger er, og hva som skiller disse ut fra andre befolkningsgrupper. Det er gjort mange undersøkelser av norske fangers levekår (Friestad og Hansen, 2004; Revold, 2015; Skardhamar, 2003; Nilsson, 2002), og et gjennomgående funn er at mennesker som begår lovbrudd og idømmes fengselsstraff, har til felles at de har dårligere levekår enn majoritetsbefolkningen. Den

typiske fangen er en mann som i forhold til befolkningen for øvrig oftere er skoletaper, har dårligere sosialt nettverk og vanskeligere familieforhold, oftere er fysisk og psykisk syk, oftere bruker narkotika og har svakere tilknytning til arbeidsmarkedet.

At det er en betydelig overvekt av menn som blir registrert som lovbrutere, og som blir fengslet, setter kjønne marginaliseringsprosesser på den sosiologiske dagsordenen. Samtidig må kjønn betraktes sammen med andre sosiale kategorier, som etnisitet, kultur og klasse. Ikke minst er det betydningsfullt at andelen innsatte med utenlandsk bakgrunn er stor og økende. I 2015 var 32 prosent av fengselsplassene belagt med utenlandske statsborgere (Kriminalomsorgen, 2015). Denne overrepresentasjonen av utlendinger i norske fengsler blir betraktet som en del av en straffeskjerpene krimmigrasjonsutvikling (Johansen, Ugelvik og Aas, 2013). En sterkere sammenblanding mellom utlendingslovgivningen (immigrasjonskontroll) og straffelovgivningen (kriminalitetskontroll) – krimmigrasjon – rammer noen utenlandske borgere hardere enn andre. Dette viser seg særlig ved at «kriminelle fremmede» blir utvist fra landet ved lovbrudd og får ettårig fengselsstraff ved brudd på innreiseforbud.

Flere av boka kapitler undersøker hvordan ulikhet knyttet til blant annet kjønn, etnisitet, sosial bakgrunn og rusmiddelmissbruk blir en del av det moralske grensearbeidet som foregår i hverdagslivet i et fengsel, og hvordan dette har betydning for identitetsarbeid og stigmatiseringsprosesser og i tilbakeføringsarbeidet. Karlsens kapittel «Feminiteter i fengslet» (kap. 5) viser hvordan underliggende etniske og kjønnsstereotypiske oppfatninger gjør at menn i fengsel lettere får rollen som aktive og rasjonelle aktører, mens kvinner blir fremstilt som passive, svake og emosjonelt og moralsk fordervede i deres overskridelse av normer for kvinnelig atferd. Videre diskuterer Aleric i kapitlet «Legemiddelets makt og mening i fengsel» (kap. 4) hvordan strafferettsapparatet har et ambivalent forhold til innsatte med rusmiddelproblemer. De har fått status som pasienter, men blir utsatt for stigmatiserende korrigeringer og skjerpet kontroll. Vi diskuterer også hvordan utenlandske fanger opplever soningen som spesielt utfordrende (se Stamnes og Rye, kap. 6; og Rye og Stachowski, kap. 7).

Ut fra den nevnte forskningen tydeliggjør vi hvordan kriminalitet og straffeforfølgelse ikke utelukkende kan forklares som konkrete persons bevisste handlingsvalg og subjektive erfaringer, men må sees i lys av strukturelle prosesser som reproduserer eksisterende levekårsforskjeller og maktforhold.

3. Nordisk velferdsstat og eksepsjonalisme

Fra et utenlandsk ståsted fremstår de norske fengslene i et annet lys. I den internasjonale, komparative kriminologiforskningen, som sammenligner fengselsforhold og styringssett i ulike land, har en av de viktigste diskusjonene vært hvor forskjellig utviklingen i nordiske fengsler og nordisk fengselspolitikk har vært sammenliknet med andre land. Utgangspunktet for diskusjonen var kriminologen John Pratts (2008a, 2008b) artikler i *British Journal of Criminology* i 2008, der han lanserte «den skandinaviske eksepsjonalismen».¹ I kontrast til særlig de angloamerikanske landene, som i flere tiår har sett en dramatisk økning i fangetallene, båret fremover av konservative politiske strømninger og fremveksten av en «kontrollkultur» (Garland, 2001) med vekt på kriminalitetens ofre og å beskytte borgerne mot farlige kriminelle, står de nordiske landene: Fangetallene i Norden er relativt sett lave og har steget lite sammenliknet med øvrige land. Fengslene har komparativt sett en høyere materiell standard, fangene har friere soningsforhold, det er mange «åpne» fengsler, relasjonen mellom innsatte og ansatte er tettere og bedre, det legges mindre vekt på sikkerhet, det er større arbeidsdeltakelse, og innsatte har samme rett til samfunnets velferdstjenester som andre borgere (Pratt, 2008a). En rehabiliterende tilnærming hvor fengslet er inkludert i det bredere velferdsapparatet, er dermed et vesentlig og eksepsjonelt trekk ved de nordiske landene.

I boka relaterer vi oss til dette temaet ved å trekke frem noen eksepsjonelle forhold i norsk kriminalomsorg, spesielt i kapitlene til Viggen (kap. 8), Haukland og Oppegaard (kap. 9) og Lundeborg, Mjåland og Rye (kap. 10). Selv om rehabilitering i forbindelse med straffegjennomføring har en rekke utfordringer, viser boka at det har skjedd bedringer på en rekke områder.

Rusmestringstiltakene som er innført i senere tid, har bidratt til at det er åpnet for et mer *differensiert* straffegjennomføringstilbud som mange innsatte i stor grad oppfatter som konstruktivt. Det satses i enda større grad på straffereaksjoner i kombinasjon med en individuelt tilpasset rehabiliteringsinnsats, både i og utenfor fengsel. I flere av bokas kapitler viser vi at oppfølging av et rusproblem, avdelinger med et terapeutisk klima, kvaliteten på relasjonen mellom innsatte og ansatte, og mulighet for medvirkning, er svært viktig for å skape gode levekår og betingelser for endringer.

Samtidig med at vi omtaler det ovennevnte, synliggjør vi variasjonen både mellom ulike fengsler og i behandlingen av ulike grupper av innsatte. Vi peker på praksiser som nyanserer bildet av en mild og human straffepolitikk i de nordiske landene, for eksempel forskjellsbehandlingen av kvinner og utlendinger.

Boka bidrar også til å nyansere den komparative kriminologiens makroorientering ved at den ser nærmere på lokale fengselsforhold og variasjoner mellom fanger. Den komparative kriminologiens problem er at straffenivå og fengselsrater ikke nødvendigvis sier noe om hva som skjer innenfor murene – om innholdet i soningen. Ved å vektlegge fangenes perspektiv og deres opplevelse av soning og ulikheter mellom avdelinger og fengselstyper bidrar vi gjennom boka til at lokale forskjeller innad i land ikke blir undervurdert eller oversett. Samtidig viser vi hvordan det globale og det lokale er stadig tettere knyttet sammen i fengselshverdagen gjennom det økte og betydelige innslaget av utenlandske borgere, særlig østeuropeiske, i norske fengsler (se kap. 7, av Rye og Stachowski). Den senmoderne kriminalitetskontrollen må sees i lys av nye og sterkere former for mobilitet, når det gjelder både personer, gjenstander og symboler (Urry, 2000, 2007). Globale forflytningsmønstre og kriminelle immigranter utfordrer den nasjonalstatlige territorielle forståelsen av rammene for norsk straffegjennomføring og hva norske soningsforhold innebærer. Ved hjelp av utenlandske straffedømtes migrasjonshistorier og deres møte med det norske strafferettsapparatet viser vi hvordan eksepsjonalisme-diskusjonen i større grad må omfatte forståelsen av fengslet som et grenseoverskridende mikrokosmos der både globale, nasjonale og lokale forhold spiller inn og skaper nye rammer for hva straff er.

4. Hverdagsliv i straffeanstaltene: Stigma, krenkelsesprosesser, institusjonalisering

Diskusjonen om de eksepsjonelle soningsforholdene må relateres til fangenes konkrete erfaringer med hverdagsliv i bestemte fengsler. Kvalitativt orienterte studier i sosiologiens gullalder, ikke minst etnografiske arbeider, har bidratt til at institusjonenes indre liv har blitt synliggjort og fangenes perspektiv og erfaring har kommet frem (se for eksempel Clemmer, 1940; Goffman, 1967; Mathiesen, 1965; Sykes, 1958). Disse studiene hjelper oss til å forstå hvordan mennesker som jevnlig er i kontakt med samfunnets kontroll- og hjelpeapparat, oppfatter sin egen situasjon, hvilken mening de tillegger handlingene sine, hvilke prosjekter de prøver å realisere, hvilke strategier de bruker for å gjøre tilværelsen utholdelig, og hvordan de forsøke å reforhandle og gjenoppbygge egen identitet både innenfor og utenfor den totale institusjonens rammer. Viktige temaer er fangekultur, relasjoner mellom fanger og ansatte, hierarkier innad i fangegruppen og hvordan ulike fangetyper tilpasser seg fengslets kontroll og endringsambisjoner. Forskningen har dokumentert såkalte fengselsmerter og hvordan fangekulturer oppstår som et forsvar mot lidelsene, påkjenningsene og fornedrelsen som et fengselsopphold innebærer (Sykes, 1958). Det er vist at fangenes tilpasning til fengselslivet kan føre dem inn i en prinsoneringsprosess der de kriminelle ferdighetene blir dyrket og perfektionert slik at de blir løslatt som mer kriminelle enn de var da de ble satt inn. På denne måten fungerer fengslene i mange tilfeller bokstavelig talt som forbryterskoler.

Videre er analyser av stigma- og krenkelsesprosesser i møte med strafferettsapparatet viktige for å forklare fengslets virkemåter og hvordan vi skal forstå forbindelsen mellom avvik, marginalisering og kriminalitet (Goffman, 1967). Et sentralt trekk ved straffeanstaltene er det som Goffman beskrev som privilegiesystemet og de varierende mulighetene for progresjon i soningen. Fangenes tilpasningsstrategier og soningsopplevelser vil variere mellom ulike fengselstyper gitt ulike strafferammer, varierende frihetsgrader og progresjonsmuligheter. Innsatte benytter seg av de fordeler som et privilegiesystem i en progresjonssonning innebærer, med strategiske og instrumentelle tilpasningsstrategier.

I boka diskuterer vi hvordan progresjonstenkningen i dag er enda mer styrende for fangebehandlingen. Tilbudet til narkomane fanger er typisk for dette (se Haukland og Oppegaards kapittel om narkotikaprogram med domstolskontroll, ND-programmet). Vi viser også hvordan de åpne anstaltene er et skritt på veien fra høysikkerhetsfengslet til frihet ute i samfunnet, der fangene forberedes på hverdagslivet utenfor straffens institusjoner. Ut fra fangens perspektiv gir progresjonstenkningen gode effekter: Leira-fangene har større tro på at soningen faktisk gjør dem rustet til livet etter fengslet, enn hva innsatte ved andre fengsler tror (se Lundberg, Mjåland og Rye, kap. 10).

I boka viser vi samtidig hvordan innsatte utvikler ulike strategier for å reforhandle og reversere stigma. Vi diskuterer hvordan folk som begår kriminelle handlinger, ofte utvikler såkalte nøytraliserende teknikker for å forsvare seg og fremstå som moralske på tross av at de er lovbrøyttere (Sykes og Matza, 1957). Innsattes bakgrunn har betydning for hvordan de gjør identitetsarbeid ved hjelp av de mer eller mindre forbudte midlene som de har til rådighet, som rusmidler, medisiner, mat, klær og andre personlige symboler og eiendeler (se kapitlene til Aleric og Kolloen). Utenlandske innsattes «systemfatalistiske» oppfatning av å være offer for en streng immigrasjonskontroll og forskjellsbehandling virker som en beskyttelse mot stigma og fordømmelse (se Stamnes og Ryes kapittel, kap. 6). Samtidig viser vi hvordan degraderende prosesser kan skape diskrediterte identiteter i det innsatte selv beskriver som «indre murer». Dette handler for eksempel om skader på grunn av langvarig soning og mangel på kontakt med omverdenen, som skaper ensomhet og sosial angst. En særlig utsatt gruppe er gjengangere i Jacobsens studie (kap. 3). Deres omfattende og langvarige erfaring med straffeapparatet gjør at de ikke opplever at de har mange andre identiteter å spille på. En nærmest «fengselsaktig selvforholdningsmåte» har oppstått hos dem som følge av å ha blitt institusjonalisert og passivisert i store deler av livet i rollen som fange. Dette skaper en nærmest uoverstigelig barriere i møte med samfunnet når de er løslatt.

Mangelen på selvbestemmelse innenfor murene har udyktiggjort dem til å takle friheten. I fengsel og i forlengelsen av et fengselsopphold kan en degraderende moralsk karriere utvikle seg. En som er både innsatt,

utlending og rusmisbruker, kan utsettes for et mangefasettert stigma som det er vanskelig å reversere. De innsatte opplever ofte at fengselsoppholdet forsterker et stigma ved at statusen som umoralsk, viljesvak, udisiplinert, fange og kriminell blir en «masterstatus» som overgår alle andre og langt viktigere personlige kjennetegn.

5. Makt, avmakt og motmakt

I den nye bølgen av etnografisk fengselsforskning som kom på 2000-tallet, har motstand og en mer mangefasettert maktforståelse kanskje vært det mest sentrale temaet (se for eksempel Bosworth, 1999; Crewe, 2009; Mjåland, 2015; Shammas, 2017; Ugelvik, 2011). Mer mangfoldige, kryssende og sammenflettede former for maktutøvelse har i større grad vært vektlagt. Analysene har prøvd å forstå hvordan ulike fengselspolitiske formål og prosjekter, som er både kontrollerende, straffende og rehabiliterende, er virksomme i den konkrete fengselshverdagen, og hvordan ulike maktformer flettes sammen. I fengslet er visse maktforskjeller åpenbare – skillelinjene mellom fanger og betjenter regulerer mye av det som skjer i et fengsel. Innsattes underordning blir også regulert og understreket av materielle tiltak, fysiske barrierer og kontroll, som gitter, celler, nøkler, kameraer, kroppsvisitasjon og telling. Disse maktforskjellene er derfor fortsatt et viktig utgangspunkt for de fleste fengselsanalysene.

Etter inspirasjon av Foucault (1977) har samtidig maktforskere vært opptatt av hvordan kriminalomsorgens ambisjon om å være forbedringsanstalter ført til at ulike former for rehabilitering, kartlegging og reformarbeid påvirker maktforhold i fengsel. Fengselstilværelsen blir ikke bare befolket av fengselsbetjenter; en rekke importerte velferdsstatlige tjenesteytere bistår i den fortløpende oppfølgingen av tiltak og fremdriftsplaner. Et viktig tema i maktforskningen er hvordan innsatte blir utsatt for et disiplinært maktnettverk gjennom de endrings- og påvirkningsprogrammene de deltar i (Crewe, 2011; Hannah-Moffat, 2000). Reguleringen av innsattes soningsprogresjon gjennom fengselsystemets ulike sikkerhetsgraderinger blir systematisert gjennom et nettverk av tverrsektorielle vurderinger og kartlegginger av farlighet, motivasjon og endringsvilje. Videre diskuteres maktutøvelsen som følger av den tettere

og mer omsorgsfulle relasjonen innsatte kan ha til den flerfaglige staben av forbedringsansvarlige ansatte (Crewe mfl., 2014; Kolind mfl., 2015; Mjåland og Lundeborg, 2014). Ansattes relasjon til fangene er viktig både i utøvelsen av kontroll- og sikkerhetsoppgaver, men også når det gjelder tilgang til tjenester og det løpende endrings- og påvirkningsarbeidet som fangene skal underlegges i størst mulig grad. Den dagligdagse mellommenneskelige samhandlingen og relasjonene mellom ansatte og fanger er en del av fengselsteknologiens primære sikkerhetsforanstaltninger. I Kriminalomsorgen kalles dette en dynamisk sikkerhetstenkning. Å skape bånd fungerer også som en mykere makt- og kontrollform enn de fysiske teknikkene. Det ligger samtidig et myndiggjørende element i tanken om brukermedvirkning som legger føringer for fangebehandlingen i «det senmoderne fengslet», ved at innsatte i økende grad får mulighet og ansvar for å være drivkraften i egen endringsprosess. Spørsmålet er om og hvordan innsatte selv opplever dette som reelt myndiggjørende. Hvorvidt fengslene i gitte tilfeller også gir innsatte konstruktive selvhjelpsstrategier som virker tilbakeførende, og om brukermedvirkning i praksis utgjør en reell maktoverføring til innsatte, er omdiskutert. Et viktig spørsmål i maktanalytisk sammenheng er dermed å undersøke om og hvordan parallelle, sammensatte og kryssende maktformer kommer konkret til uttrykk i innsattes hverdagsliv. Dette kan ikke studeres eller behandles løsrevet fra sin kontekst, men må sees i sammenheng med makt- og dominansforholdene lokalt.

Boka bidrar samlet særlig til å belyse straffeapparatets mangesidige former for maktutøvelse i relasjonen mellom betjenter og fanger, hierarkier innad i fangegruppen og hvordan ulike fangetyper tilpasser seg institusjonenes ulike kontrollregimer og finner mulighet for konstruktive aktiviteter og endring. Flere bidrag i boka bruker studiet av fengslet og måten vi straffer på, for å si noe grunnleggende om vårt samfunns styrings- og reguleringsform i forlengelsen av Foucault. Oppegaard gjør dette i sitt kapittel, der han viser hvordan den franske filosofen Deleuzes teori om kontrollsamfunnet kan tilby noen nye perspektiver på fengslet som maktutøvende institusjon. Andre kapitler fokuserer på hvordan maktformende tiltak og teknikker er situert i en straffeanstalts hverdag, i de interesser aktørene har, i hvor mye ressurser de har, i hvordan disse

aktiviseres og spilles ut av handlende individer, i hvordan diskursene blir en del av menneskenes livog hvordan disse blir institusjonalisert.

I boka diskuteres også ulike makt- og myndiggjøringsaspekter knyttet til den generelle «kognitive vendingen» i kriminalomsorgen de siste årene og den økte vektleggingen av samtalebaserte endringsprogrammer og brukermedvirkning. Vi diskuterer endringsarbeidet slik det kommer til uttrykk i relasjonsarbeidet og den intensiverte kontakten mellom innsatt og ansatt, gjennom samtaleprogrammer både i høysikkerhetsavdelinger (se Viggen, kap. 8 om reflekterende samtaler) og, kanskje særlig, ved lavsikkerhetsinstitusjoner som Leira (se Lundeberg, Mjåland og Rye, kap. 10).

Flere av kapitlene viser at selv om det er etablert flere nyttige tiltak som gir innsatte hjelp, er det en rekke utfordringer knyttet til fengslet som arena for rehabilitering. Vektleggingen av kontroll og sikkerhet i hverdagen kan ofte overskygge rehabiliteringshensyn. Å avdekke, kontrollere, behandle og sanksjonere rusmiddelbruk utgjør en vesentlig del av det daglige arbeidet til ansatte i fengslet. Fængselshverdagen er ofte styrt til minste detalj. Rollen mellom innsatte og ansatte er uansett komplementær og makten skjevt fordelt. Tap av selvbestemmelse skaper en barriere i tilbakeføringen. Et annet problem er at fanger ofte kan være motivert for å delta i endringstiltak på «feil» grunnlag. Deltakelse er knyttet til å oppnå bedre soningsforhold, og ikke et ønske om langsiktig endring. Endringsarbeid oppleves dermed av mange innsatte ikke som et frivillig prosjekt, men i økende grad som et imperativ dersom de skal ha mulighet til å oppnå goder og progresjon i soningen. Dette har ført til en dobbelt-het i rehabiliteringsarbeidet. Deltakelse er tilsynelatende frivillig, men konsekvensene av ikke å delta, eller å *delta* på «feil» måte, kan føre til hardere straffer og verre soningsforhold. Tilgangen på tiltak er også ulikt fordelt. Noen grupper, som kvinner (Karlsens kapittel) og utenlandske innsatte (Stamnes og Ryes, og Rye og Stachowskis kapitler) opplever at de ikke har tilgang til de samme tjenestene som andre, og at de dermed ikke har samme mulighet til å få progresjon i soningen. Det skjer en ulikhetens reproduksjon ved at særlig ressursvake innsatte kan bli utsatt for hardere straffer fordi de i mindre grad har mulighet til å hevde seg selv på «riktig» måte og nyttiggjøre seg systemets muligheter.

Vi ønsker å bidra til diskusjonen om hva rehabiliteringstenkningen innebærer i praksis og om i hvilken grad tiltakene faktisk letter noen fangers opplevelse av fengselssmerter. Spørsmålet er om kravet om å være i kontinuerlig aktivitet og å bearbeide og jobbe med seg selv igjennom soningsløpet heller kan gjøre straffen tyngre og tettere enn lettere. Dette må knyttes til hvordan fangene selv opplever pineelementene ved ulike soningsforhold og alternative straffereaksjoner.

En utfordring fremover er å minke avstanden mellom fengselsetnografiske perspektiver og mer makroorienterte analyser med komparative ambisjoner og maktperspektiver for å få et mer empirisk informert begrep om straffens virkning og begrunnelser. Selv om vi med denne boka langt ifra svarer på denne utfordringen, mener vi at vi gir et lite bidrag for å synliggjøre hvordan livet til de som bor på ulike straffeanstalter, erfares, styres og utformes.

6. Elleve fengselsstudier – en gjennomgang

I boka inngår elleve fengselssosiologiske studier. Her skal vi kort presentere dem og trekke frem deres viktigste bidrag til fengselsforskningen. I det første kapitlet, «Identitet og klær i et norsk høysikkerhetsfengsel», skriver Thea Kolloen om hvordan innsatte bruker klær og personlige eiendeler for å skape frihet og identitet i fengsel. Studien, som er inspirert av Goffmans teorier, skiller seg fra andre fengselsstudier ved å sette innsattes identitetsarbeid i sentrum og se på hvilken betydning klær og andre personlige symboler og eiendeler har for makt og frihet. Ved hjelp av analyser av innsattes identitetsarbeid og tilpasningsstrategier viser Kolloen hvordan det er mulig for innsatte å uttrykke seg selv og sin identitet i den ekstreme situasjonen det er å være straffedømt, og i de strengt regulerte omgivelsene som et høysikkerhetsfengsel representerer.

De to neste kapitlene handler om spesielt utsatte grupper i fengslet. Først skriver Nina Bergset Jacobsen om gjengangerne, i kapitlet «Fengsel og frihet: Gjengangeres soningserfaringer». I kapitlet viser hun aktualiteten av Foucaults maktanalyser ved å diskutere hvordan ulike former for overvåking settes i verk i fengsel og fungerer som et mangefasettert styringsmedium som har økt sin betydning og styrke, både i og utenfor institusjonenes

vegger. Gjengangerne (de som har sittet i fengsel minst tre ganger tidligere) er en gruppe som er ekstremt utsatt for overvåkning. Jacobsen viser hvordan disse innsattes omfattende og langvarige erfaring med straffeforfølgelse og soning gjør at de gjennomgår en prosess hvor de mister evnen til å leve selvstendige liv. Det er en følge av å ha blitt overvåket, institusjonalisert og passivisert i store deler av livet i rollen som farlig og uforbederlig kriminell. Samtidig oppleves soningsfølgeskader som passivitet, tiltaksløshet og tilbakeholdenhet som selvpålagte «indre murer». Dette forsterker fangenes mindreverdsfølelse og skam, og det skaper en nærmest uoverstigelig barriere i møte med samfunnet når de er løslatt. Mangelen på selvbestemmelse innenfor murene har udyktiggjort dem til å takle friheten.

I Mirna Alerics kapittel «Legemiddelets makt og mening i fengsel» får vi innblikk i hvilke erfaringer innsatte har med legemiddellassistert rehabilitering (LAR) i fengsel, og hvordan LAR preger deres hverdagsliv. Aleric diskuterer hvordan en illegal rusøkonomi og rusmiddelbruk kan ha en definerende betydning for sosialt liv i fengslet. De innsatte gir innblikk i hvordan innførsel, bruk, distribusjon, deling, skjuling og oppbevaring av rusmidler er aktiviteter som skaper fellesskap blant fanger i hverdagen i fengslet. Hun viser at kontroll- og sikkerhetsrutinene knyttet til LAR i fengsel for å hindre lekkasje gjør at tiltaket møter motstand. De innsatte gjør et moralsk grensedragningsarbeid der deling av rusmidler skaper fellesskap, status og en opplevelse av motmakt. Den illegale rusøkonomien har dermed som funksjon å lindre «the pains of imprisonment» (Sykes, 1958) og gjøre tilværelsen mer utholdelig.

Bare hver tjuende innsatt i norske fengsler er kvinner, og de kvinnelige innsatte er lite utforsket. I kapitlet «Feminiteter i fengslet. Kvinnelige innsattes soningsforhold» bidrar Maria Louise Karlsen til å bøte på denne kunnskapsmangelen. Ved hjelp av kjønnteori (Connell, 1987, 1995; Schippers, 2007) utforsker hun hvordan betjentene «gjør kjønn» i hverdagslig samhandling med kvinnelige innsatte. Gjennom intervjuer får hun frem hvordan kjønnsoppfatninger kommer til uttrykk i fangebehandlingen. Hun argumenterer for at kvinnene gjennom betjentenes blikk blir konstruert som eller tolkes som det hun betegner som uønskede og sårbare feminiteter. Karlsen finner at kjønn har avgjørende betydning både for måten fangene blir omtalt og vurdert på i fengslets dagligliv, og for hvilke

tjenester og tiltak de får tilgang til. Selv om kvinner oppfattes som mer vanskeligstilte og hjelpetrengende, soner de hardere enn menn.

De to neste kapitlene tar for seg en annen spesielt utsatt gruppe innsatte: de utenlandske fangene. Først anvender Amarpret Kaur Stamnes og Johan Fredrik Rye et narrativt teoretisk perspektiv (Hinchman og Hinchman, 1997; Elliott, 2005) for å gi innsikt i hvordan fanger fra de østeuropeiske landene fortolker sine livshistorier, og hvordan de opplever soningen i norsk fengsel. I «Fengselsfortellinger: En narrativ analyse av østeuropeiske fangers erfaringer i det norske strafferettssystemet» kommer det tydelig frem hvordan disse fangene opplever seg som ofre for omstendigheter utenfor deres eget herredømme, til dels også tilfældigheter og ren uflaks. I det neste kapitlet, «Vagabonder i det globaliserte fengslet», som bygger på det samme datamaterialet, analyserer Johan Fredrik Rye og Jakub Stachowski fremveksten av det globaliserte fengslet i lys av modernitetsteori (Urry 2000, 2007; Bauman, 2007a, 2007b, 2011). De bruker de østeuropeiske fangene som utgangspunkt for å diskutere forholdet mellom mobilitet/immobilitet – «flyt» og «fiksering» – i det postmoderne samfunnet.

Utviklingen mot mer rehabiliterende fengsler diskuteres i flere av kapitlene, men blir spesielt behandlet i tre av bidragene. I kapitlet «Reflekterende samtale» undersøker Kristin Viggen et nytt samtaletilbud til innsatte i noen norske og nordiske fengsler: «reflekterende samtaler». Det er samtaler som skal være på den innsattes premisser. Viggen viser viktigheten av at innsatte selv tar initiativ til og styringen på egen endringsprosess. Et viktig formål med kapitlet er også å gi en introduksjon til Tom Andersens (1987, 1994) teori om reflekterende prosesser og å vise hvordan denne teorien har blitt brukt i praksis i et rehabiliteringstiltak i Trondheim fengsel.

I kapitlet «Normaliseringsarbeid i narkotikaprogram med domstolskontroll» undersøker Vegard Haukland og Sigurd M.N. Oppegaard hvordan det nye alternative straffeprogrammet, ND-programmet, bidrar til å hjelpe domfelte som har rusrelaterte dommer, tilbake til samfunnet. Haukland og Oppegaard gir oss dermed kunnskap om virkningen av alternativ til straff, noe som hittil har vært et lite utforsket tema i Norge. Med utgangspunkt i Foucaults maktbegrep analyserer de hvordan

ND-programmet produserer en idé om hva som kjennetegner et «normalt» liv, og hvordan tiltakene og aktivitetene som ND-programmet omfatter, fungerer myndiggjørende og gir selvhjelpsstrategier som setter de domfelte i stand til å endre seg selv. Haukland og Oppegaard viser dermed at ND-programmets korrigerende strategier fungerer som en subtil og effektiv form for makt som får de domfelte til å bli endringsvillige, medgjørlige og produktive samfunnsborgere uten særlig stor inngripen og bruk av tvang.

Ingrid Rindal Lundeberg, Kristian Mjåland og Johan Fredrik Rye skriver i «Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet» om Leira fengsel, en åpen anstalt som på mange måter fremstår som et ytterpunkt blant de norske fengslene. Forfatterne tar utgangspunkt i diskusjonen om nordiske og norske fengsler er mer humane enn andre (Pratt 2008a, 2008b). Ved hjelp av en kvalitativ og kvantitativ undersøkelse av hva innsatte mener er avgjørende for gode soningsforhold og tilbakeføringsarbeid i norsk kriminalomsorg, viser kapitlet hvordan Leira skiller seg ut fra de fleste andre norske fengsler. Leira-fangene er svært tilfreds med soningsforholdene, og dessuten mer optimistiske med tanke på hverdagen som venter etter endt soning. Slike mindre og åpne fengsler som Leira har i liten grad vært studert tidligere, og kapitlet bidrar til å synliggjøre hvorfor Leira-fangene er så positive, og hvilke lærdommer som kan trekkes ut fra deres erfaringer. Dette er nyttig både for diskusjoner om den «nordiske eksepsjonalismen» og den norske kriminalomsorgens arbeid for en «straff som virker».

Bokas to siste kapitler går ut av den empiriske fengselsforskningen, og bruker i stedet fengslet som utgangspunkt for å diskutere to mer allmenne problemstillinger, om enn på vidt forskjellige måter. Først, i kapitlet «Fengselet i kontrollens tridsalder: Deleuzes skisse til kontrollsamfunnet som maktteoretisk», diskuterer Sigurd M.N. Oppegaard hvordan den franske filosofen Gilles Deleuzes (1988, 1995a, 1995b) begreper om makt kan være anvendbare på det moderne kontroll- og forvaltningsapparatet. I hvilken grad er styringsformer som «dividualisering, kontinuerlig kontroll og umiddelbar kommunikasjon» utbredt i samfunnets institusjoner i dag? For å vise hvilken relevans dette perspektivet har for analyser av fengsel og andre former for maktutøvelse, illustrerer Oppegaard begrepene med

eksempler fra straffegjennomføringsloven og forskrift om straffegjennomføring. Han diskuterer videre hvorvidt innesperringen kanskje ikke er fengslets definerende egenskap, men at skillet mellom institusjoner i kontrollsamfunnet bør forstås som porøse og overskredet av et nettverk av maktteknikker.

I det avsluttende kapitlet, «Hvordan teorisere en fange? Fengslet som sosiologisk læringsanstalt», diskuterer Johan Fredrik Rye fengslet som pedagogisk arena. De siste årene har sosiologistudenter på forskjellige måter tatt i bruk fengslet som «klasserom», og Rye diskuterer hvordan dette har bidratt til en mer levende undervisning. I kapitlet knyttes dette opp mot kunnskapssosiologiske perspektiver og kritisk læringsteori (bl.a. Freire, 1974 og Dewey, 2007) som fokuserer på hvordan teori og praksis med fordel kan knyttes tettere opp mot hverandre. Slik viser kapitlet hvordan fengslet ikke bare er et interessant studieobjekt i seg selv, men fungerer som en illustrasjon på mer allmenne sosiologiske begreper og problemstillinger.

7. Fengslene i Trondheim

De fleste kapitlene bygger på empiriske studier som i all hovedsak ble gjennomført i Trondheims fengsler i perioden fra 2013 og 2018.² Administrativt er Trondheim fengsel én organisatorisk enhet med tre avdelinger. Hovedavdelingen er høysikkerhetsfengslet som er lokalisert på Tunga, omkranset av E6, landbruksområder og et forstadsnabolag, om lag tre kilometer utenfor Trondheim sentrum. Fengslet ble bygget på starten av 1970-tallet og fremstår som et tradisjonelt fengsel omkranset av høye murer. Her soner 155 fanger fordelt på varetektsavdeling, kvinneavdeling, fire avdelinger med fellesskap og en forvaringsavdeling. I Kriminalomsorgens dokumenter omtales fengslet som Trondheim fengsel, avdeling Nermarka, men i boka bruker vi likevel Tunga, ettersom det fremstår som et mer innarbeidet begrep, både blant ansatte og innsatte og blant allmennheten. Leira fengsel er administrativt en avdeling av fengslet (Trondheim fengsel, avdeling Leira i offisielle dokumenter), men både omtales som og fremstår funksjonelt som et eget fengsel. Fengslet, som har 29 soningsplasser, er ellers inngående beskrevet i Lundeberg, Mjåland

og Ryes kapittel. Den siste avdelingen er en frigangsavdeling med elleve soningsplasser som ligger i Kongens gate i Trondheim sentrum. Jacobsens kapittel bygger også på intervjuer med enkelte fanger som er løslatt, og som for tiden er under friomsorgens oppfølging.

At de fleste studiene som presenteres i boka, bygger på data fra én forskningskontekst – de tre fengselsavdelingene i Trondheim – har implikasjoner for hvordan analysene, tolkningene og resultatene kan overføres til andre fengsler. Fengslet i Trondheim skiller seg fra andre norske fengsler, og ikke minst fra fengsler utenfor Norge. Som Ugelvik (2017) understreker, er alle fengsler unike. Det «gjennomsnittlige» fengslet finnes ikke. Man skal derfor alltid være varsom med å overføre (generalisere) resultater og tolkninger fra én fengselsstudie til fengselsinstitusjonen mer generelt. Samtidig utforsker hvert kapittel sine problemstillinger i dybden, og vi mener at studiene som presenteres i boka, til sammen gir et grundig, bredt tematisk og nyansert inntrykk av hverdagslivet i fengslene i Trondheim.

Det er et utsnitt av fengslets sosiale virkelighet som presenteres. Andre problemstillinger, andre teorier og metoder – og andre forskere – ville produsert andre utsnitt fra fengselslivet. Et relevant spørsmål blir da i hvilken grad den presenterte kunnskapen er «gyldig» også utover den aktuelle forskningslokaliteten? Vi skal ikke gå inn i en lengre utlegning her, men understreker at ingen av studiene har statistisk generalisering som formål. Det ville kreve andre, gjerne kvantitative metoder og statistiske teknikker. Heller ikke er det rene kausalanalyser som presenteres, der hensikten er å avdekke årsak-virkning, for eksempel for å evaluere virkningene av forskjellige straffeordninger. Det er i stedet en fortolkende analytisk strategi som ligger til grunn for kapitlene, der forfatterne trekker ut kunnskap gjennom et systematisk og helhetlig fortolkningsarbeid. Det betyr selvsagt ikke at data ikke kan overføres, eller «bare» er relevant i den trondheimske fengselskonteksten. Vi inviterer leseren til kritisk å vurdere forskningens relevans og overføringsverdi.

7.1. Kvalitative metoder

Den norske og internasjonale fengselsforskningen kjennetegnes av tverrfaglige tilnærminger og et metodisk mangfold, men bokas studier

reflekterer først og fremst de forskjellige kvalitative innfallsvinklene som har vært dominerende innen den norske sosiologiske fange- og fengselsforskningen, helt fra de klassiske arbeidene til Galtung (1959), Christie (1972) og Mathiesen (1965) og frem til viktige nyere bidrag (f.eks. Mjåland, 2015; Ugelvik, 2011; Shammass, 2017). Først og fremst brukes kvalitative, individuelle dybdeintervjuer som metode for å samle inn data, men det er også innslag av observasjon (Haukland og Oppegaards studie) og andre kvalitative metoder som fokusgrupper (Viggen) og dokumentstudier (Oppegaard og Ryes studier). Ettersom de fleste forskningsprosjektene er gjennomført som masteroppgaveprosjekter, er det imidlertid ingen av kapitlene som bygger på langvarige etnografiske feltstudier. Derimot drar noen av kapitlene nytte av å kombinere kvalitative data (intervjuer, observasjon og dokumenter) med kvantitative data (spørreskjema). Lundeberg, Mjåland og Ryes kapittel om Leira som et «eksepsjonelt fengsel» tar utgangspunkt i en stor, nasjonal survey blant den norske fangepopulasjonen, men forfatterne bruker ulike kvalitative data for å fortolke materialet fra deltakerne på Leira. Også Viggen og Ryes kapitler viser nytten av å kombinere kvalitative og kvantitative data i fengselsstudier.

Boka preges ellers av et klart *aktørperspektiv*. Som oftest er det fangenes perspektiver som utforskes, men her er det enkelte unntak: Karlsens og Viggens kapitler bygger også på materiale fra fengselsbetjentene. Også i Ryes kapittel om fengslet som pedagogisk læringsarena kommer fangene mer i bakgrunnen. Andre kapitler har fengselsorganisasjonen som analytisk enhet, som i Lundeberg, Mjåland og Ryes diskusjon av Leira fengsel som et eksempel på en spesiell («eksepsjonell») form for straffeanstalt, mens Oppegaard bruker fengslet som utgangspunkt for å diskutere maktens former i samfunnet mer allment.

Kapitlenes teoretiske perspektiver definerer også de metodologiske premissene og metodiske valgene som er gjort av forfatterne. Foucault inviterer til poststrukturalistiske analyser av dokumenter (Haukland og Oppegaards kapittel), mens analyser av kjønnskonstruksjoner krever at man forstår meningssystemene som produseres – og iverksettes – av aktørene (Karlsens kapittel). Til tross for nyansene i de forskjellige kapitlenes metodologiske og metodiske fundament, deler de et grunnleggende fortolkende vitenskapsteoretisk perspektiv. Fengslet som system og dets

aktører – fanger, betjenter, lærere – deltar aktivt i de sosiale konstruksjonsprosessene som definerer fengslet som sosialt felt. Det betyr samtidig at det ikke letes etter «objektive virkeligheter», som i de mer positivistiske og realistiske vitenskapstradisjonene som iblant har preget fengselsforskningen og den sosiologiske avviksforskningen.

I tabell 1 oppsummeres de metodiske og teoretiske perspektivene til forskningsprosjektene som er utgangspunktet for kapitlene i boka.

Tabell 1. Oversikt over bokas kapitler

	Kap.	Metode	Materiale	Teoretisk inspirasjon	Analytisk nivå
Identitet og klær i et norsk høysikkerhetsfengsel, Thea Kolloen	2	Kvalitative dybdeintervjuer	Fem innsatte, høysikkerhetsfengsel	Goffman	Aktører
Fengsel og frihet: Gjengangeres soningserfaringer, Nina Bergset Jacobsen	3	Kvalitative dybdeintervjuer	Ni innsatte, høy- og lavsikkerhetsfengsler og friomsorg	Goffman, Foucault	Aktører
Legemiddelets makt og mening i fengsel, Mirna Aleric	4	Kvalitative dybdeintervjuer	Fem innsatte, høysikkerhetsfengsel	Maktteori (Mathiesen)	Aktører
Feminiteter i fengslet. Kvinnelige innsattes soningsforhold, Maria Louise Karlsen	5	Kvalitative dybdeintervjuer	Fem ansatte, kvinneavdeling ved høysikkerhetsfengsel	Kjønnsteori (bl.a. Connell, Schippers)	Aktører
Fengselsfortellinger, Amarpret Kaur Stamnes og Johan Fredrik Rye	6	Kvalitative dybdeintervjuer	Atten utenlandske innsatte, høysikkerhetsfengsel	Narrativ teori	Aktører
Vagabonder i det globaliserte fengslet, Johan Fredrik Rye og Jakub Stachowski	7	Kvalitative dybdeintervjuer	Som ovenfor	Mobilitetsteori, Bauman	Struktur
Reflekterende samtaler i Trondheim fengsel, Kristin Viggen	8	Flere (mixed methods)	Tolv intervjuer, fokusgruppe, survey (n = 118), div. observasjoner	Andersen	Aktører
Normaliseringsarbeid i narkotika-program med domstolskontroll, Vegard Haukland og Sigurd M.N. Oppegaard	9	Kvalitative dybdeintervjuer, observasjon	Åtte personer med ND-dom	Foucault	Aktører

	Kap.	Metode	Materiale	Teoretisk inspirasjon	Analytisk nivå
Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet, Ingrid R. Lundeberg og Johan Fredrik Rye	10	Flere (mixed methods)	Survey (n = 27/608), observasjon, dokumenter	Ulike fengsels-sosiologiske teorier	Institusjon
Fengslet i kontrollens tidsalder: Deleuzes skisse til kontrollsamfunnet som maktteoretisk utgangspunkt, Sigurd M.N. Oppegaard	11	Dokumentanalyse	Teoretisk analyse, dokumentanalyse	Deleuze	Struktur
Hvordan teorisere en fange? Fengslet som sosiologisk læringsanstalt, Johan Fredrik Rye	12	Flere (mixed methods)	Ulike studentvurderinger (survey, rapporter, samtaler), observasjon	Kritisk læringsteori	Aktører (institusjon)

8. Fengslende sosiologi

Til slutt vil vi peke på at de fleste av bokas kapitler er skrevet av studenter som eneforfattere. Tekstene formidler kunnskap fra deres individuelle forskningsprosjekter, i de fleste tilfeller forfatterens masteroppgaver. Boka er likevel et høyst kollektivt prosjekt. De siste årene har det vokst frem en uformell, undervisningsorientert forskningsgruppe på fengsels sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap på Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) med utgangspunkt i det didaktiske prosjektet «Fengslende sosiologi». Her har studenter og forskere diskutert hverandres forskning, i utgangspunktet som del av instituttets undervisningstilbud. Utstrakt kontakt med praksisfeltet har vært sentralt, blant annet med jevnlig feltekskursjoner til Trondheims fengsler. Som Rye viser i sitt kapittel om fengslet som undervisningsarena (kap. 12), er det mange didaktiske gevinster å hente fra et utstrakt samarbeid med praksisfeltet. Studentene får en bedre teoretisk sosiologitdanning ved å få førstehånds kjennskap til de sosiale fenomenene som skal utforskes. Boka demonstrerer samtidig de forskningsmessige gevinstene man oppnår ved å integrere studenter i forskningsaktiviteter. Ferske og fortsatt uslepte forskere kan bringe nye perspektiver inn i fengslene, og dermed også andre analyser.

Sluttnoter

1. Pratt brukte egentlig begrepet «Scandinavian Exceptionalism», selv om han også viste til Finland. I resten av kapitlet bruker vi derfor i stedet begrepet «nordisk eksepsjonalisme».
2. Enkelte kapitler bygger også på data fra andre norske fengsler. Hvis det ikke er oppgitt i hvilket fengsel / hvilke fengsler data er samlet inn, er dette utelatt av hensyn til informantenes anonymitet.

Referanser

- Andersen, T. (1987). The Reflecting team: Dialogues and Meta – Dialogue in Clinical Work. *Family Process*, 26, 415–428.
- Andersen, T. (1994). *Reflekterende prosesser: Samtaler og samtaler om samtalerne*. København: Dansk psykologisk forlag.
- Bauman, Z. (2007a). *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge, Polity Press.
- Bauman, Z. (2007b). *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Cambridge, Polity Press.
- Bauman, Z. (2011). From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. I. S. Hall og P. du Gay (Red.), *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications.
- Bosworth, M. (1999). *Engendering resistance: agency and power in women's prisons*. Aldershot: Ashgate.
- Christie, N. (1972). *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*. Oslo, Pax.
- Clemmer, D. (1940). *The prison community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Connell, R.W. (1987). *Gender and power. Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R.W. (1995). *Masculinity*. Cambridge: Polity Press.
- Crewe, B. (2009). The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison. *Clarendon Studies in Criminology*. Oxford: Oxford University Press.
- Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment and Society*, 13 (5), 509–529.
- Crewe, B., Liebling, A. og Hulley, H. (2014). Heavy-light, absent-present: rethinking the «weight» of imprisonment. *The British Journal of Sociology*, 65(3), 387–410.
- Deleuze, G. (1988). *Foucault*. London: Bloomsbury Publishing.
- Deleuze, G. (1995a). Control and Becoming. *Negotiations. 1972–1990* (168–176). New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G. (1995b). Postscript on Control Societies. *Negotiations. 1972–1990* (177–182). New York: Columbia University Press.
- Dewey, J. (2007 [1938]). New York: Touchstone (Simon and Schuster).

- Elliott, J. (2005). *Using Narrative in Social Research*: London: Sage Publications.
- Foucault, M. (1977). *Discipline & punish: The birth of the prison*. London: Penguin Books.
- Freire, P. (1974 [1968]). *De undertrykte pedagogikk*. Oslo: Gyldendal.
- Friestad, C. og Hansen, I.L.S. (2004). *Levekår blant innsatte*. Fafo-rapport. Oslo: Fafo.
- Galtung, J. (1959). *Fengselssamfunnet: et forsøk på analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: crime and social order in contemporary society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goffman, E. (1967). *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Hannah-Moffat, K. (2000). Prisons that empower: Neo-liberal Governance in Canadian woman prisons. *British Journal of Criminology*, 40(3), 510–531.
- Hinchman, L.P. og Hinchman, S.K. (1997). *Memory, identity, community: the idea of narrative in the human sciences*. Albany: State University of New York Press.
- Johansen, N.B., Ugelvik, T., og Aas, K.F. (2013). Globalisering, staten og de fremmede. I N.B. Johansen, T. Ugelvik, og K.F. Aas (Red.), *Krimigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kolind, T., Frank, V.A., Lindberg, O. og Tourunen, J. (2015). Officers and Drug Counsellors: New Occupational Identities in Nordic Prisons. *British Journal of Criminology*, 55 (2), 303–320.
- Kriminalomsorgen. (2015). *Kriminalomsorgens årsstatistikk*. Hentet fra <http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/3678020.823.cussyvppcf/Kriminalomsorgens+a%CC%8Arsstatistikk+2015.pdf> 22. mars 2018
- Mathiesen, T. (1965). *The defences of the weak. A sociological study of a Norwegian Correctional Institution*, London: Tavistock.
- Mjåland, K. (2015). *Makt, legitimitet og motstand: En etnografisk analyse av rus og rehabilitering i et norsk fengsel*. Doktoravhandling Bergen: Universitetet i Bergen.
- Mjåland, K. og Lundeberg, I.R. (2014). Penal hybridization: staff-prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit. I H.S. Aasen, S. Gloppen, A.-M. Magnussen og E. Nilssen (Red.), *Juridification and Social Citizenship in the Welfare State (183–202)*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen: Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Pratt, J. (2008a). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess – Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism. *British Journal of Criminology*, 48 (2), 119–137.
- Pratt, J. (2008b). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess: Part II: Does Scandinavian Exceptionalism Have a Future? *British Journal of Criminology*, 48 (3), 275–292.

- Revold, M.K. (2015). *Innsattes levekår 2014: Før, under og etter soning*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Schippers, M. (2007). Recovering the feminine other: masculinity, femininity, and gender hegemony. *Theory and Society* 26(1), 85–102.
- Shammas, V.L. (2017). *Prisons of Welfare. Incarceration, Social Democracy and the Sociology of Punishment*. Doktoravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Skardhamar, T. (2003). Inmates' Social Background and Living Conditions. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 4 (1), 39–56.
- Sykes, G.M. (1958). *The society of captives: a study of maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Sykes, G.M. og Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670.
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter: makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ugelvik, T. (2017). Fengsel. I H.M. Lomell, og M.-L. Skilbrei (Red.), *Kriminologi* (171–189). Oslo: Universitetsforlaget.
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.

